

A századelő magyar életreform törekvései

A 19. század hetvenes-nyolcvanas éveitől kezdődően Európában és az Egyesült Államokban (az egyes történeti régiókban némi fáziskülönbséggel) kibontakozó modernizáció urbanizációs és iparosodási folyamatai nem csupán a természeti környezetet, hanem az emberek megszokott társadalmi és földrajzi kapcsolatait is átrendezik.

A modern államok átalakítják a hagyományos társadalom szerkezetét, az egyes emberek és csoportok életmódját, magánéletét. Megváltoztatják és soha nem látott gyorsasággal rendezik újjá a munka- és lakásviszonyok a társas kapcsolatoknak a szabadidő eltöltésének, az étkezésnek és a ruhaviseletnek a hagyományos rendjét.

A korszak másik alapvető jellemzője – a kibontakozó modern világ kihívásaira, a soha nem látott gyorsaságú, mélyreható és gyökeres változások ellensúlyozására „orvosságot” kereső – nagyszámú társadalmi reformmozgalmak megjelenése. Ezek alapvető jellemzője a Janus arcú kettősség; különböző irányzataikban – gyakran egymással is összefonódva – különböző modern és antimodern tendenciák vannak jelen. Egyrészt fellelhető a haladás és a töretlen fejlődés optimizmusával megfogalmazódó, a modern kor kihívásaira ennek bázisán adekvát válaszokat kereső igyekezet. Másrészt a mozgalmak hangvitelének másik alaptónusa a fejlődés árnyoldalait elutasító, azok feloldására gyakran utópisztikus megoldásokat megfogalmazó antimodern kultúrakritika is. A kibontakozó társadalmi reformmozgalmak egy része politikai eszközökkel, a politikai hatalom megragadása által kívánja az államot, illetve a társadalmat megváltoztatni. Azok másik nagy áramlata inkább az egyénben, annak mentalitásában, világfelfogásában bekövetkező gyökeres átalakulás árán, az emberi élet reformja útján kívánja az elengedhetetlen változásokat elérni. A szűkebb értelemben vett életreform a társadalmi mozgalmaknak erre a típusára vonatkozik. Ezek közös jellemzője, hogy a társadalom jövője szempontjából kívánatosnak tartott egzisztenciális változásokat, a „természethez való visszatérés” és a „természetes életmód” segítségével, az egyéni életvitel, az étkezés, a lakóhelyi környezet, az egészség megőrzésének reformja útján kívánták megvalósítani. Az életreform mozgalom elsődlegesen tehát – az ember és természet, ember és munka, ember és Isten – kapcsolatát a „menekülés a városból” civilizációkritikai jelszavát zászlaiakra tűző reformtörekvések sokszínű irányzatainak összességét (kertváros-építő, földreform, antialkoholista, továbbá vegetáriánus, természetgyógyászati, testkultúra mozgalmak), komplex együttesét jelenti. (Krabbe, 2001, 25.)

Ezek a mozgalmak azonban összességükben és tágabb társadalmi hatásukban ennél jóval többet jelentenek, miként *Wolbert* a mozgalmak jelentőségét összegezve megállapítja „az életreform lényegében az 1900 táján kibontakozó korszakváltás koncentráltan jelentkező általános érvényű, innovációs alapjelensége”. (*Wolbert*, 2001, 20.) Olyan, az 1890 és 1914 között jelentkező, nagy hatású, sokszínű kulturális és társadalmi elkötelezettség, amely a korabeli irodalomban és képzőművészetben is központi helyet foglal el, leginkább a „fin de siècle” életérzését alapvetően meghatározó „minden Egész eltörött” élményéből fakadó gyökértelenség, otthontalanság érzésére vezethető vissza.

A magyar társadalom a századfordulón

Miután ezek a mozgalmak az európai modernizáció természetes velejárójaként jelentkeztek, az életreform milió sajátos vonásai fellelhetők Ausztriában, Németországban, Hollandiában, Lengyelországban és Magyarországon éppen úgy, mint a Franciaországban működő művésztelepeken. A századforduló ezen sajátos koráramlatának nemzeti karaktere tehát ezzel a tágabb európai folyamattal összekapcsolódva, azonban a magyar nemzetállami fejlődésnek a kiegyezés utáni felgyorsuló időszaka, a régió ipari és társadalom fejlődésének sajátosságai által determinált formában jelenik meg. Ennek egyik alapvető jellemzője, hogy szerkezetét tekintve egy társadalomban élt továbbra is egymás mellett a régi és az új, az agrárjellegű és a városi világ, jóllehet a korabeli magyar társadalom fejlődésének alapvető jellemzője az életkörülményeknek a korábbihoz képest gyors átalakulása, a modernizáció, az urbanizáció. Ennek fő oka a magyar rendi struktúrára viszonylag lassú átalakulási folyamataiban rejlik. Ennek során a nemesi rend örököseként – egykori előjogait és értékrendjének mintaadó jellegét részben átmentve – megőrizte pozícióit a viszonylag kisszámú tradicionális uralkodó elit, az úgynevezett úri középosztály.

A magyar fejlődés másik sajátos vonása, hogy tradicionális évszázados értékrendjét és életforma-elemeit szintén megőrizve nagy létszámú paraszti rétegek kimaradtak a polgárosodás és a modernizáció folyamataiból. Ennek következtében az ország nyelvi és kulturális peremterületein egyrészt zárvány-szerűen továbbélnek a népi kultúra archaikus formái, másrészt a modernizáció által erőteljesebben érintett paraszti csoportok már átveszik a modernizációs folyamat bizonyos elemeit a piaci-városi világtól. Ennek bizonyos elemei ugyan megjelennek a népi életforma, a folklór, a zene, a díszítőművészet elemei között, azonban ezeket még képesek ezek a közösségek egy többé-kevésbé szerves paraszti kultúrává formálni. Ezzel áll kapcsolatban a magyar fejlődés egyik sajátos vonását jelentő folklorizmus, a modern magyar képzőművészet, építészet és zene képviselőinek a népi kultúra – a tiszta forrás – valódi értékei iránti erőteljes vonzódása. (V.ö. Gergely, 2003, 457–463, továbbá Kiss, 1978)

Szerkezetét tekintve egy társadalomban élt továbbra is egymás mellett a régi és az új, az agrárjellegű és a városi világ, jóllehet a korabeli magyar társadalom fejlődésének alapvető jellemzője az életkörülményeknek a korábbihoz képest gyors átalakulása, a modernizáció, az urbanizáció. Ennek fő oka a magyar rendi struktúrára viszonylag lassú átalakulási folyamataiban rejlik. Ennek során a nemesi rend örököseként – egykori előjogait és értékrendjének mintaadó jellegét részben átmentve – megőrizte pozícióit a viszonylag kisszámú tradicionális uralkodó elit, az úgynevezett úri középosztály.

Budapest, 1900 – a gyors urbanizáció színe és fonákja

A magyar fejlődés további sajátos vonása a főváros és vidék közötti éles szakadék. Ez összefügg Budapestnek a 19. század második felében egyre erőteljesebben érvényesülő mintaadó szerepével, annak az ország szinte kizárólagos nemzeti művelődési központjává válásával. Ebből adódóan az életreform törekvések háttérében álló modernizációs és urbanizációs folyamatok hatására kibontakozó városi tömegkultúra jellegzetes hatásai is leginkább a fővárosban jelentkeztek. Miként John Lukács 'Budapest 1900' című munkájában megállapítja, Budapest 1900-ban fejlődésének csúcspontján és fordulópontján hir-

telen Európa egyik szellemi középpontjává vált. Itt volt a világ legnagyobb parlamentje, a kontinens első földalatti vasútja, sorra épülnek a pompás városi bérpaloták, a polgárság fejlődése töretlen. „Budapest 1900-ban szakít a tizenkilencedik század szokásaival, gondolkodásmódjával, illemszabályaival, de még beszédstílusával is, és ez a folyamat sokkal gyorsabban megy végbe, mint Bécsben. (...) Budapest fénykorát élte 1900-ban. A gazdasági fellendülés abban az esztendőben véletlenül ugyanakkor jutott a zenitre, amikor a kulturális élet is a delelőn járt. (...) Férfiak és nők újabb nemzedéke vette át a régié helyét. A színek, hangok és szavak java része – a léggör, a nyelv Budapest zenéje – végérvényesen átalakul.” (Lukács, 1999, 35–36.)

Ezzel kezdetét veszi az a mintegy szikrázó tehetséggel, kezdeményezéssel, izgalommal és ötlettel, útkereső kísérletezéssel tele két évtized, Magyarország újkori fejlődésének talán legszínesebb, legtermékenyebb időszaka. Ebben az időben értek be a kiegyezés “szellemi javai”, valódi újjáéledés, gyökeres változások kezdődnek el a magyar szellemi élet legkülönbözőbb területein. Ennek a folyamatnak a lényegét *Hanák Péter* a magyar filozófiai gondolkodás fejlődését elemző munkájában így jellemzi: „Nekilendült a szellemi élet, készülődött a nagyot akarás irodalomban, művészetben, tudományban, reformgondolatok pattantak elő a fejekből, s a cvikkeres tanároknak eszmeéhes lázadók laktak.” (Hanák, 1993, 9.)

A század utolsó évtizedeiben megjelenő új nemzedék, a budapesti értelmiségi elit különböző csoportjainak képviselői, írók, festők, zeneszerzők, gondolkodók és tudósok legtöbbször már a városias és nagyvilági szemléletet képviseli, igyekszik megszabadulni a régimódi szokások béklyóiból. Az új polgári életforma elemei, a századforduló új szellemi mozgalmi közvetítésének fontos médiumai voltak a fővárosi nagypolgárság szalonjai és a budapesti társasági élet sajátos fórumai, a budapesti kávéházak. Számos úriház estélyein, vacsoráin, zsűrijain jöhettek össze ebben az időben az új nemzedék tagjai. A századforduló utáni intellektuális élet fontos színtere a mintegy hatszáz budapesti kávéház, amely ebben az időben közelebb állott a klubhoz, mint a kocsmához. Sok újságíró, művész annyira kedvelte törzskávéházának hangulatát, hogy nemcsak pihenni, hanem dolgozni is oda járt.

A magyar életreform kibontakozása

A polgári szalonok, kávéházak és szerkesztőségek mellett a századforduló táján Budapesten kibontakozó új törekvések fontos műhelye, a különböző divatos irányzatok képviselőinek találkozóhelye, a pesti egyetem népszerű nyelvész professzora, *Négyesy László* egyetemi stilisztikai szemináriuma. Ennek szorgalmas látogatója, *Kosztolányi Dezső* így jellemzi annak sajátos atmoszféráját: „Kürtökálapos világiak jöttek ide, elefántcsont fogantyús sétatobbal, széplelkek „merészen öltözködő” lányok társaságában, tolsztójánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült, nagy hajat viselnek, és bősarujukból meztelen lábujjuk kandikál ki, piros nyakkendő szocialisták, akiknek a Marseillaise még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik esténként az Akadémia kávéházban Schmitt Jenőt hallgatták, komor és titokzatos materialisták, akik angol pipát szíváltak, s Herbert Spencer nevét úgy ejtik ki a kongó, homályos folyosókon, mint valami világfelforgató jelszót.” (Kosztolányi, 1977, 38–9.) Kosztolányi plasztikus mondatai felrajzolják a magyar életreform törekvések legfontosabb irányzatait. Éppen ezért a továbbiakban részben a fenti idézet gondolatmenetét követve tekintjük majd át azokat a legfontosabb irányzatokat, amelyek a magyar életreform törekvések sajátos nemzeti mintázatát adják.

A társadalmi reformmozgalmak: a Huszadik Század köre

Ez az időszak jeles gondolkodókat, irányzatok versengését, új társulatok alapítását, folyóiratok indítását és azok szellemi párharcát eredményezi. (Hanák, 1993, 52–56.) Jelenős szociális mozgalmak és intézmények jönnek létre; 1890-ben megalakul a Szociálde-

mokrata Párt, 1898-ban az első keresztényszocialista tömörülés, a keresztény munkás-egylet. A századforduló táján fellendülő magyar szociális reformmozgalmak szervezői a Négyesy szemináriumokat látogató „komor és titokzatos materialisták.” Ők azok, akik 1901-ben létrehozzák a „szociológia első magyar műhelyét”, a Magyar Társadalomtudományi Társaságot, amelyből később kinő a munkásművelődés legjelentősebb korabeli intézménye, a Társadalomtudományok Szabadiskolája is. Ez a csoport alapítja a városi reformértelmisség különféle progresszív csoportjait tömörítő Huszadik Század című folyóiratot. A Huszadik Században publikáló gondolkodók között – miként az egyik alapító, *Jászi Oszkár* megfogalmazza – „a progresszív világnézetben belül minden irány képviselőre talált a liberalizmustól az anarchizmusig.” (*Jászi*, 1910, 2.) Akárcsak a valamivel később induló, a modern európai irodalmi törekvéseket népszerűsítő folyóirat, a *Nyugat*, úgy a Huszadik Század törekvéseit reprezentáló szociológiai szemléletmód is fontos helyet töltött be a kor magyar szellemi, társadalmi és politikai életében.

„Szociológia! Ez volt az a szó, mely szintetizálta törekvéseinket: a természettudományok diadalmas erejébe való hitünket, a rájuk alapított társadalomtudományi kutatást és az ezen felépülő népboldogító politikát (...) Fialatok és utópisták voltunk, akik hittünk az eszmék hatalmában, a fejlődési tan bizonytalan optimizmusában, az igazság erejében, a züllött, elmaradt régi világ gyöngeségében, s mindenekelőtt abban, hogy a földolog a mi szép, egyszerű és tiszta igazságainkra megtanítani az embereket”. (*Jászi*, 1910, 6.) – írja *Jászi* visszaemlékezve az indulás időszakára. Ez a szociológiai és társadalomfilozófiai, végső gyökerében szociális, a társadalom szerepét vizsgáló és leíró, törvényeit kereső, a társadalmat átalakítani akaró hevület hatja át és köti össze a korszak minden magyar társadalmi reformmozgalmát. Szociális kérdések foglalkoztatják az irodalmi progresszió vezéregyéniségeit, *Ady Endrét* és *Szabó Dezsőt*, az anarchista grófot, *Batthyány Ervint*, a szocialista *Kunfi Zsigmondot*, a szindikalista *Szabó Ervint*, a protestáns *Ravasz Lászlót* és a katolikus *Giesswein Sándort*. Ez a szemléletmód lesz a forrása *Hauser Arnold* később megszülető kultúrszociológiájának, *Mannheim Károly* ideológiaelméletének is.

A társaság és a folyóirat által népszerűsített angolszász szociológiai szemlélet térhódítása a hazai tudományos gondolkodás egészére korábban jellemző egyoldalú német befolyás gyengülését eredményezte. A hazai társadalomtudományok művelőinek figyelme egyre inkább kiterjed a „Németország mögötti Európa”, elsősorban Anglia, Franciaország, sőt az Egyesült Államok tudományos eredményeire is. A pozitívizmus hazai követőinek munkáiban (például *Pauer Imre*, *Pikler Gyula*, *Jászi Oszkár*, *Somló Bódog*, *Posch Jenő* és mások) a *Spencer* felfogására alapozódó szemléletmód a század elején ötvöződik a korszak további biológiai és pszichológiai irányzataival, mindenekelőtt a darwinizmussal, majd *Emile Durkheim* elméletével és *Sigmund Freud* pszichoanalitikus felfogásával. A hazai pozitívizmus – elsősorban szociológiával foglalkozó képviselői – később több elemében átvették a marxizmus társadalomelméletét (például *Szabó Ervin*, *Varjas Sándor*), illetve később a hazai marxista filozófia jelentős személyiségei lettek (*Fogarasi Béla*, *Lukács György*, *Rudas László*).

A Társaság és annak folyóirata nagy teret szentelt az új pedagógiai kérdéseknek is. Számos tanulmány és anket keretében foglalkoztak az egyházi befolyás alatt álló, szerintük elmaradott magyar közoktatási rendszer gyökeres reformjával, a haladás szolgálatában álló új iskola kérdéseivel, továbbá egy úgymond progresszív tanítói mozgalom kialakításának tervével. A társaság kezdeményezésére kerül megalapításra a tanítószabómozgalom folyóirata, az Új Korszak, valamint a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete. Jelentős szerepük volt a nép-, illetve munkásművelődés különböző szervezeti kereteinek kialakításában. A Társaság 1902-ben megindítja munkástanfolyamait, 1905-ben megszervezik az egyetemi hallgatók szociológiai tanfolyamát. Ezt a két oktatási formát a szabadkőműves mozgalom anyagi támogatásával 1906-ban egyesítik, megalapítva a Társadalomtudományok Szabad Iskoláját. Jelentős szerepük volt az 1907-ben Pécssett lezajlott országos szabadoktatási konferencia megszervezésében is.

Az irodalmi szecesszió és az életreform kapcsolata

A Négyesy-szemináriumot látogató „széplelkek” csoportjához a századforduló után kibontakozó magyar irodalmi szecesszió élgárdája (például Kosztolányi, *Babits, Tóth Árpád, Balázs Béla*) sorolható. (vö. Kiss, 1988) Közülük többen a magyar értelmiségképzés fontos korabeli szellemi műhelye, az egyetem mellett létrehozott Eötvös Kollégium tagjai. A század első évtizedében kibontakozó első sajátos életreform-motívumokat is felmutató kezdeményezés, az új színházi törekvések népszerűsítésével függ össze. Az 1903-ban létrehozott Thália Társaság, melynek tagjai hivatásos színészek, rendezők bevonásával – nyugat-európai modern színházi törekvések (a párizsi Théâtre Libre, a moszkvai Művész Színház, a berlini Freie Bühne) – példáját követve műkedvelő előadások keretében jelentős külföldi szerzők színdarabjainak bemutatására vállalkoztak. A kezdeményezést nem színtársulatnak, hanem művészi mozgalomnak tekintették, így annak tagjai között ott volt *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* is. 1904 és 1908 között színpadra vitték *Ibsen* teljes életművét, továbbá *Hauptmann, Strindberg, Hebbel, Gorkij* darabjait. A mozgalom célkitűzései között szerepelt a népi rétegek igényes színház iránti fogékonyságának fokozása. Ennek jegyében megállapodást kötöttek a szocialista párt vezetésével munkáselőadások szervezésére is. (*Mucsi*, 1978, 985–986.)

A század első éveinek szellemi erjedése nyomán egymásra találtak az irodalom megújítására szövetkező fiatal költőnemzedék tagjai és a Huszadik Század köré csoportosuló értelmiségi csoportok. 1906-tól kezdődően valóságos művészeti forradalom vette kezdetét. Ekkor jelent meg Bartók és Kodály első népdalgyűjteménye, kezdett formálódni a Nyolcak festőcsoportja, veszi kezdetét a Társadalomtudományi Társaság radikalizálódása. A Párizsból hazatérő Ady Endre 1906-ban megjelenő 'Új versek' című kötetével „új időknek új dalai” hozta lázba az új hang iránt fogékony közönséget. 1908-ban jött létre a modern irodalmi törekvések képviselőinek legfőbb fóruma a Nyugat című folyóirat, amelyben egymás mellett éltek az európai művészet megújulásának különböző korszakait reprezentáló irányzatok, a naturalizmus, az impresszionizmus és a szecesszió törekvései. A századelő irodalmi megújulási mozgalmához tartozik a nők megváltozott helyét és szerepét középpontba állító nőírók (*Lesznai Anna, Erdős Renée*) és a társadalmi problémákat női szempontból megközelítő *Kaffka Margit* megjelenése. 1907-ben jelenik meg a széleskörű néprajzi gyűjtőmunka eredményeit összegző, *Malonyay Dezső* által szerkesztett öt kötetes 'A magyar nép művészete' első része. Bartók Béla 1906-ban Kodály 'A magyar népdal strófászerkezete' című doktori disszertációja nyomán ismerte fel a magyar népdal szerepét és ebben az évben kezdik el közös népzenei kutatómunkájukat. Szintén ebben az évben jelenik meg az első gyűjtés legjavát tartalmazó munka, a 'Magyar népdalok énekhangon zongorakísérettel'. Bartók 1910-ben alkotott 'Két kép' című darabján még az impresszionizmus, *Debussy* hatása érződik. 1911-ben születő operája 'A kékszakállú herceg vára', amelynek szövegkönyvét Balázs Béla írta, már egyértelműen a szecesszió formavilágát és gondolati motívumait hordozza.

A gnosztikus anarchista mozgalom hatása

A korábban említett egyetemi szeminárium látogatói között ott voltak azok is, akik Kosztolányi megfogalmazása szerint, „esténként az Akadémia kávéházban Schmitt Jenőt hallgatták.” A század utolsó évtizedében jelentkezett az a nagyhatású tolsztojánus színezetű intellektuális anarchista áramlat életreform prófétája, *Schmitt Jenő Henrik* (1851–1916). Schmitt újgnoszticizmusa, amelynek tanai a legkülönbözőbb társadalmi csoportok körében – a magyar tudományos-művészeti forradalom képviselőitől a falusi agrárszocialista mozgalmakig talált követőkre – kapcsolatot igyekezett teremteni a kor vallási megújulási mozgalmai és a paraszti szektavilág között. *Tolsztoj* nyomán az erőszakról való lemondást hirdette, tagadva a hatalmi erőszak alapvető szervezete, az állam létjogosultságát. 1894-ben Jénában megalapítja *Die Religion des Geistes* című folyóiratát,

amelyben Tolsztoj több írása is megjelent. Az orosz gondolkodó és Schmitt személyes kapcsolatát a kölcsönös megbecsülés jellemezte. Egyenrangú gondolkodónak ismerték el egymást, törekvéseik kölcsönösen hatottak egymásra. Tolsztoj őskereszténysége és saját gnoszticizmusa közötti különbséget legpontosabban maga Schmitt fogalmazza meg egyik levelében: „Gyakorlati tekintetben igen közel állok Tolsztoj Leóhoz, csakhogy T. L. világnézete őskeresztény, az egyéniséget az istenség vagy mindenség részének tekintti csupán, míg én az egyéniség isteni fenségének és mindenségének „az individualitás univerzalitásának” a tanát hirdetem, és nem alázatosságban és bűnbánatban, hanem az öntudat ébredésében látom az üdvet.” (Szabó, 1977, 32.)

Nézeteit nem csupán rövid életű Állam nélkül című folyóiratában és könyveiben népszerűsítette, hanem parasztprófétaként a falvakat járva a parasztok között terjesztette tanait. Elsősorban ideális világfelfogásával és az önismeretet előtérbe helyező gnosztikus tanításával hatott. Olyan forradalmat akart, amelyet nem fegyverek robbantanak ki, hanem a nevelés, a világnézet formálása érlel meg; a belső szellemi forradalmat a társadalmi forradalom előfeltételének tekintette. Schmitt és nézetrendszere ismert volt a Társadalomtudományi Társaság körében is, rendszeresen részt vett annak rendezvényein. 1903-ban a Huszadik Század könyvsorozatának szerzői közé is javasolják. A fiatal Lukács György 1908-ban a Nyugatban ismertette Schmitt Ibsen-könyvét.

Schmitt közép-európai „életreform-prófétaként” a század első évtizedében Budapesten – a gnosztikusok és teozófusok törzshelyén –, az Akadémiai Kávéházban hirdette „új Evangéliumát”. Ezeket a „gnosztikusok, teozófusok, kommunisták és anarkisták” által látogatott összejöveteleket egy kortársi visszaemlékezés így jellemzi: „Az egész társaságra az nyomta rá a bélyegét, hogy többé-kevésbé találkoztak a Gnózis terén. Ezenkívül majdnem mindenki tolsztojánus volt. Zavaros, ellentmondó, de nagyon érdekes társaság volt ez sok gondolkodó fővel és gondolatkeltő vitákkal. A magyar, de Németországban élő Schmitt Jenő a régi görög gnózis újjáélesztője minden télen Budapesten töltött néhány hónapot és ő is mindig ott volt az összejöveteleken. Németországban ő rendkívüli tekintély volt. A pesti tartózkodása alatt egész előadásokat tartott a kávéházakban.” (Tarányi, 2002, 100.)

Schmitt jelentős mértékben hatott a korszak másik emblematisz személyisége, Szabó Ervin szellemi fejlődésére is, aki egyik fiatalkori levelében „szíve szerint anarchistának” (Szabó, 1977, 97–98.) vallotta magát. Valószínűleg Schmitt tanai is hozzájárultak ahhoz, hogy Szabó később a szociáldemokrata párttal szemben álló anarcho-szindikalizmusban látta a munkásmozgalom jövőjét. A korszak baloldali mozgalmában kifejtett

A század első éveinek szellemi erjedése nyomán egymásra találtak az irodalom megújítására szövetkező fiatal költőnemzedék tagjai és a Huszadik Század köré csoportosuló értelmiségi csoportok. 1906-tól kezdődően valószínű művészeti forradalom vette kezdetét. Ekkor jelent meg Bartók és Kodály első népdalgyűjteménye, kezdett formálódni a Nyolcak festőcsoportja, veszi kezdetét a Társadalomtudományi Társaság radikalizálódása. A Párizsból hazatérő Ady Endre 1906-ban megjelenő 'Új versek' című kötetével „új időknak új dalaival” hozta lázba az új hang iránt fogékony közönséget. 1908-ban jött létre a modern irodalmi törekvések képviselőinek legfőbb fóruma a Nyugat című folyóirat, amelyben egymás mellett éltek az európai művészet megújulásának különböző korszakait reprezentáló irányzatok, a naturalizmus, az impresszionizmus és a szecesszió törekvései.

széleskörű elméleti és gyakorlati munkája mellett az 1910-es években úttörő munkát végzett a modern budapesti közkönyvtári hálózat megteremtésében.

Gróf Batthyányi elvtárs – az angol élet- és társadalmi reformeszmék népszerűsítője

A városi értelmiségek és a különböző baloldali politikai mozgalmak képviselőinek körében egyaránt ismert volt a magyar anarchista mozgalom másik érdekes figurája – Szabó Ervin barátja – „Gróf Batthyányi elvtárs.” Batthyány Ervin egy ősi főnemesi család sarja, aki középiskolai tanulmányait követően Londonban és Cambridge-ben folytatott egyetemi tanulmányokat. Elidegenedve saját kiváltságos helyzetétől már 19 éves korában kommunisztikus nézeteket vallott. Gondolkodását meghatározó olvasmányélményei – *Edward Carpenter*, *William Morris*, *Lev Tolsztoj* és *Pjotr Kropotkin* művei – vitték ebbe az irányba. Tolsztoj tanításait későbbi iskolaalapítási tevékenységében hasznosította. (*Bozóki – Sükösd*, 1994, 99.) Carpenter nézeteiről 1903-ban elemző cikket írt a Huszadik Században. Morris hatásáról így ír egyik levelében: „A News From Nowhere (Hírek Seholországban) (Sic!) egyike azon könyveknek, melyek legelőször is igen nagy mértékben járultak hozzá mostani életfelfogásom megalapításához”. (*Szabó*, 1977)

Rendhagyó nézetei és magatartása miatt arisztokrata családjá gondnokság alá helyezte. Csak 1903 után szabadult a bécsi Holländer intézetből, és ezt követően tevékenyen bekapcsolódott a magyar szellemi életbe. 1904-ben részt vett a Társadalomtudományi Társaság közel fél éven át tartó vitasorozatán, amelynek során az anarchizmus, a liberalizmus, a konzervativizmus képviselői ütköztették politikai nézeteiket. A vitát követően Batthyány a gyakorlatban is igyekezett kipróbálni elképzeléseit. 1905-ben birtokán, a Vas megyei Bögötén angol és orosz példák nyomán megalapította reformiskoláját, amelynek célja a felvilágosult társadalmi eszmék iránti fogékonyság felkeltése volt. Emellett további klubhelyiségek, népkönyvtárak, iskolák létesítését tervezte, amelyekből „az osztályharc és forradalom gócpontjai kialakulhatnak”. (*Szabó*, 1977, 234.) A sorozatos támadások keresztüztében működő iskolában nem csak a tanítás volt ingyenes, hanem a tankönyvek és a ruházat is. Az oktatás az önálló gondolkodás, a gyakorlati tudás és a morális érzék kibontakoztatására törekedett, az elméleti oktatás mellett nagy hangsúlyt helyezett a gyakorlatias tartalmakra is. Az anarchista gróf aktivitása a század első évtizedének második felében érte el csúcspontját. Bögötei birtokán szocialista nyomda- és lapkiadó felállítását, politikai napi- és hetilap, tudományos folyóirat és néplexikon kiadását tervezte. Saját pénzén és szellemi irányításával jelent meg Testvériség címmel a szombathelyi szociáldemokrata pártszervezet lapja. Ennek első vezércikkeit is ő írta, amelyek sajátos ötvözetét alkották a Kropotkin, William Morris, *Jean Grave*-féle anarchista-kommunista, illetve anarcho-szindikalista irányzatok ideológiájának. 1907-ben szintén Szombathelyen elindította nagy példányszámban megjelenő Társadalmi Forradalom című folyóiratát, a magyar anarchista mozgalom legjelentősebb sajtóorgánumát. A sorozatos kudarcokat követően 1910-től véglegesen „második otthonában”, Angliában telepedett le, és 1913-ban lemondott a magyar állampolgárságról, majd eladta bögötei birtokát is. Híres magániskoláját az államnak ajándékozta. A világháború idején pacifista körökben mozgott és kapcsolatban állt az angol anarchistákkal, de amikor 1931-ben hazlátogatott, már visszahúzódt a politikától. (*Bozóki – Sükösd*, 1994, 112–113.)

A korszak kvázivallásos irányzatai: spiritizmus, teozófia és antropológia

Schmitt gnosztikus tanainak népszerűsége jól érzékelteti a századforduló magyar életreformereinek rendkívül sokszínű szellemi horizontját. Ezt nem csupán az erőteljes szociológiai orientáció és világot átalakítani igyekvő hevület, az új művészet iránti fogékonyság, a 19. század második felében kibontakozó pozitivistá, impresszionista, naturalista törekvések iránti fokozott nyitottság, hanem az új spiritualizmus iránti igény, egy új spirituális-metafizikai világkép és szilárd normákon alapuló idealista magatartás iránti

vágy is jellemezte. Így a szellemi palettán ott találhatók a különböző baloldali politikai reformmozgalmak, az angol pozitivizmus Spencer által reprezentált racionalista-pozitivistá vonulata, a modern szociológia és a marxizmus tanításai mellett az anarchizmus legkülönbözőbb irányzatai, *Schopenhauer*, *Nietzsche*, majd később *Bergson* kultusza, valamint a korszak különböző divatos kvázivallásos mozgalmak, a spiritizmus, a fekete mágia, a teozófia, majd az antropozófia tanai is.

A teozófia magyarországi térhódítására utal az 1905-ben alapított Magyar Teozófiai Társulat, amelynek világkongresszusát 1909-ben már Budapesten rendezték. 1912-ben *Cooper-Oakley* anyagi támogatásával megjelent folyóirata, a Teozófia. A magyar mozgalom arculatát főként *Annie Besant* elképzelései határozták meg, de ismertek voltak a magyar teozófusok körében az abból kivált újabb irányzatok, *Rudolf Steiner* antropozófiája, valamint az indiai *Krishnamurti* mozgalma is. A pedagógiai szempontból is jelentős antropozófia elterjesztésében *Nagy Emilné Göllner Márta* játszott jelentősebb szerepet, akinek férje 1923-tól a *Bethlen*-kormány igazságügy minisztere. 1921-ben Drezdában ismerkedett meg Steiner tanaival, akivel 1924-ben személyesen is megismerkedett. Ebben az évben lett az antropozófiai társaság tagja, és ettől kezdődően fáradozott azon, hogy meghonosítsa a „spirituális tudomány” tanításait és létrehozza az első magyar Waldorf iskolát, amely 1926-tól 1933-ig *Göllner Mária* házában működött. (*Vámosi Nagy*, 1992, 2.)

A gödöllői művésztelep: a magyar „Monte Verita” hatása

Schmitt gnoszticizmusa, továbbá a teozófia, illetve az antropozófia szemléletmódja is jelentős mértékben befolyásolja a magyar „Monte Verita,” a gödöllői művésztelep szellemi arculatát. Ők Kosztolányi „terminológiája” alapján a századforduló szellemi palettáján leginkább, „tolsztojánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült, nagy hajat viselnek, és børsarujukból mezítlén lábújjuk kandikál ki, (...) szelíd növényevők és teozófusok” csoportjához sorolhatók. A Budapest közeli kisvárosba, Gödöllőre „kivonuló” művészek által létrehozott életreform kommuna 1901-ben jött létre az angol preraffaeliták nyomán Európa-szerte kialakuló művésztelepek, illetve életreform közösségek mintájára. Művészetükben a többi hasonló jellegű közösség célkitűzéseéhez hasonlóan a munka, az élet és a művészet valamikori egységét kívánták újrat teremteni.

A csoport vezéregyéniségei *Nagy Sándor* (1869–1950), *Körösfői-Kriesch Aladár* (1863–1920), *Toroczkai Wigand Endre* (1970–1945), akikhez számos további művész is csatlakozott. A csoport a természetes, egészséges élet reforméletmódját a társadalmi egyenlőség eszméivel párosította. A művésztelep alkotóit nem stílusuk, hanem művészet- és életfelfogásuk kapcsolta össze. Ennek jellemzői a transzcendencia keresése, a szubjektivitás előtérbe helyezése, a misztikus életérzés és a társadalmi feladatvállalás igénye. Az életreform közösségre Schmitt eszméi mellett jelentős mértékben hatottak *John Ruskin* és a demokratikus művészet koncepcióját megfogalmazó William Morris, továbbá Lev Tolsztoj, *Julius Hart* (akinek berlini kommunájában egy ideig Schmitt Jenő is élt), a teozófia és a buddhizmus tanai. Tolsztoj hatását jól jelzi, hogy Körösfői-Kriesch a gödöllői telep megalapítása előtt 1885–1889 között a nyarakat a *Boér*-család diódi házában töltötte, ahol ebben az időben egy tolsztojánus közösség tevékenykedett. Nagy Sándor Tolsztoj iránti tiszteletét jól jelzi, hogy 1902-ben Jasznaja Poljanában meglátogatta az agg író. (*Bozóki – Sükösd*, 1994, 90.)

A gödöllőiek Ruskin középkori ideálvárosát az erdélyi faluközösség rusztikusabb színeivel váltották fel. Ezért a gödöllői művésztelep szecessziós stílusa – a kortárs észak- és kelet-európai művésztelepekhez hasonlóan – összefonódik a nemzeti tartalmú művészetel. Ezért a művészetek szintéziséen, a kézművesség eszményítése, a műfajok egyenrangúságának gondolatán belül fontosnak tartották a népművészet és a „grand art” határainak eltörlését. A felfogásuk szerint a népművészet a művészet ősforrása, amely „éltető ta-

laját, elevenítő kútforrását képezi minden leendő magyar művészetnek”. (*Gellért – Keserű*, 1992, 24.) Így vált számukra Kalotaszeg, néprajzi gyűjtésük fő területe „ruskini szigetté,” ahol az élet és a művészet még nem vált szét, a népművészet az őt körülvevő élettel azonos. A gödöllőiek nem csupán a különböző művészeti formák, hanem a művészet és élet egyenjogúsítására, az „élet művészetének” megteremtésére törekedtek. Ennek szimbólumvilágát műveikben leginkább a művész-próféta-tanító hármassága jelenti meg.” (*Gellért – Keserű*, 1992, 25.)

Ebből adódóan a gödöllőiek „magyaros szecessziója,” úttörő iparművészeti tevékenysége, amely magában foglalja a „magyarság és európaiság” ellentétének feloldására irányuló igyekezetet, nem csupán a kortárs irodalommal, hanem a különböző korabeli pedagógiai reformtörekvésekkel is szoros kapcsolatban állt. A művésztelep fénykora 1907-től az első világháború kitöréséig terjedt. Ezt követően a változtatni akarás, a morális indíttatású társadalombírálat mind inkább elhalványult, kultúrforradalom, szemlélődő életreformmá szelődött.

A Vasárnapi Kör

A század második évtizedének sajátos arculatú életreform-csoportja a Vasárnapi Kör, amely 1915-ben jött létre. A csoportosulás az új vallásosság, a „metafizikai idealizmus,” a spiritualizmus nevében fellépve tudatosan szembefordul a Huszadik Század körének pozitivistá szociológiai és materialista beállítottságával. A baráti társaságként induló mozgalom szellemi előzményei a Thália Társasághoz és az 1911-ben megjelenő, *Fülep Lajos* és *Lukács György* által szerkesztett *A Szellem* című folyóirathoz köthetők. A rövid életű folyóirat szerzői közé tartoztak a kör későbbi alapítói közül *Mannheim Károly*, *Ritoók Emma*, *Zalai Béla* és *Balázs Béla*. A folyóirat német recepcióra utal, annak modelljét – a *Rickert* és *Windelband* által szerkesztett – *Logos* című filozófiai folyóirat szolgáltatta, amelyben az abban az időben Németországban élő *Lukács* írásai is megjelentek. Az alapító és törzstagok *Balázs Béla*, *Lukács György*, *Ritoók Emma*, *Antal Frigyes* és *Fogarasi Béla*, később *Hauser Arnold*, *Mannheim Károly*, *Spitz René*, *Tolnay Károly*, *Fülep Lajos*. Az összejöveteleken részt vett *Révész Géza*, *Bartók Béla*, *Kodály Zoltán*, *Polányi Károly* és *Polányi Mihály*. Közülük többen később nemzetközi hírű tudósok és művészek lesznek. (*Karády – Vezér*, 1980)

A csoportosulás szellemi vezére az 1912-től Heidelbergben élő *Lukács György*, akire nagy hatást gyakorolt a német szellemi élet egyik központjának számító egyetemi város pezsgő légköre. A városban uralkodó sajátos „heidelbergi szellem” kialakításához hozzájárultak az egyetem nagyírú professzorai, a város rendkívül szép fekvése, az ott élő orosz és kelet-európai emigránsok, továbbá a soknemzetiségű diáksereg, valamint a városban élő tekintélyes emberek szalonjai. Ott éltek ebben az időben a korabeli német életreform mozgalmak körében is mértékadó személyiségek, *Max Weber* és *Stefan George*, valamint a kultúrtörténész *Eberhard Gothein* is. A Vasárnapi Kör szervezeti előzményeihez így hozzátartozik *Max Weber* szalonja valamint a *George-Kreis* mellett a heidelbergi *Akademische Gesellschaft*, amely az egyetemi diáktársaság a városban évszázadok óta működő hagyományos *Burschenschaft*-ok alacsony szellemi színvonalának és kollektív ivászatainak ellensúlyozására jött létre. A társaság egy új típusú életmód önkéntes vállalását kívánta meg tagjaitól. Elvárta tőlük az absztinenciát, a folyamatos szellemi tökéletesedést, az önművelődést, a közösség érdekében végzett önzetlen munkát. A társasági élet rendjét a német vallásos és népi ünnepek rituáléi alkották. Betlehemes játékokat adtak elő, kizárólag *Bach* és *Beethoven* zenéjét hallgatták, *Fichte* műveit elemezték. (*Morgenthal*, 1919)

A Vasárnapi Kör tagjaira hatottak a teozófia tanításai is, ami különösen *Balázs Béla* szellemi fejlődése kapcsán érhető tetten. Miként egy 1915-ből származó napló-részlet utal arra, *Lukács György* felfogásától sem voltak idegenek ezek az eszmék: „Olvasom az

ágyban a Spiritizmus történetét (...), és olvassuk négyen együtt hetenként egyszer-kétszer Blavatzky nagy Geheimlehre-jét. (Gyuri panasza: miért avatnak mostanában csupa buta embert be? Miért nem iniciálják őt, ő olyan jól fel tudná használni, és oly szépen és értelmesen tanítani)”. (Balázs, 1982, 105.) A fiatal Lukácsról és Manheim Károlyról később Jaspers is úgy nyilatkozott, hogy ebben az időszakban gnosztikusak voltak és teozófiai fantazmagóriákat terjesztettek. (Novák, 1988, 99.) A csoport kvázivallásos jellegére utalnak az abban elterjedt sajátos rituálék. Például a tesvinek nevezett testvér megszólítás, a nyilvános gyónás elemeire utaló őszinteség elvárása. Jól jelzi ezt, hogy később Tolnay Károly princetoni lakásában „vasárnap-oltárt” állított fel.

A Vasárnapi Körben a német idealista filozófia szellemében folyó elméleti viták, többnyire etikai és esztétikai kérdésekről folytak, a leggyakrabban idézett szerzők Kierkegaard és Dosztojevszkij voltak. A résztvevők szemléletmódját az erőteljes pozitívizmus- és impresszionizmus-ellenes beállítódás jellemezte. A kör retorikáját áthatják az életreform-mozgalom jellegzetes motívumai: a korabeli viszonyokkal, a „közönséges élettel” szembeni elégedetlenség, a kapitalizmus prózájának, a „civilizációnak” a kultúra értékei felőli bírálata. Legfőbb jellemzője az etikai idealizmus: tények, értékek, empirizmus és transzcendens szféra, pusztá létező és eleven élet, lét és érvényesség, sötétség és fény, káosz és forma platonista, misztikus, kantianus, életfilozófiai, kultúrkritikai dualizmusa és szembenállása. A fennálló világnak egy igazabb, lényegibb, magasabb rendű érték-szféra irányából történő bírálata, illetve elutasítása. (Karády – Vezér, 1980, 28.)

A Vasárnapi Kör tagjainak a különböző pedagógiai folyóiratokban – elsősorban a Népművelés – hasábjain megjelenő tanulmányai mellett további pedagógiai vonatkozású része az 1917 elején szervezett „ellenegyetemként működő” Szellemi Tudományok Szabadiskolája, amely az életreform törekvések új spiritualizmusának és a metafizikai idealizmus tanainak terjesztésére vállalkozott. Miként megfogalmazzák: „ez az új típus a múlóban lévő materializmussal szemben a transzcendencia problémáinak fontosságát, a relativista impresszionizmussal szemben a princípiumok egyértelmű érvényességét, az anarchikus minden mindegy világnézettel szemben a normatív etika pátozását hirdeti.” Az előadók között szerepel Balázs Béla, Fogarasi Béla, Fülep Lajos, Lukács György, Mannheim Károly, Hauser Arnold, Szabó Ervin, Kodály Zoltán, Bartók Béla. Az előadások anyagát az „Előadások a szellemi tudományok köréből könyvtára” címmel megjelenő könyvsorozatban publikálják. A Vasárnapi Kör tagjai – Ritoók Emma – kivételével cselekvő szerepet játszottak az 1918 és 1919-es forradalmakban. Az 1919-es proletárdiktatúra időszakában elsősorban a Közoktatásügyi Népbiztosság keretében tevékenykedtek, Fülep és Mannheim egyetemi tanári kinevezést kapott. A proletárdiktatúra bukása után Fülep és Ritoók kivételével a törzstagok emigrációba kényszerültek. (Karády – Vezér, 1980)

A forradalmakkal lezárul a hazai életreform és reformpedagógia kapcsolatának első izgalmas szakasza, amelynek karakterét a két mozgalom vibráló, szélsőségektől sem mentes szimbiózisa határozza meg. A húszas évektől kezdődően a korábbi időszak társadalom- és emberformáló hevíületét felváltották a szintetizáló, megőrző, a változatlant, az abszolútumot kereső törekvések. A társadalmi témák is mindinkább nemzeti síkra terelődtek. A vizsgálódás tárgyát egyre inkább a nemzeti sajátosságok, a magyar lelkeség vizsgálata adta. A harmincas években ismét tág kontextusban megfogalmazódó szociális téma sem elméleti síkon, hanem a gyakorlat szintjén, a szociográfiában, falukutatásban és a népi mozgalomban jelentkezik.

A magyar életreform női képviselői

A Körhöz kapcsolódott Jászi Oszkár felesége, a sokoldalú festő, iparművész és költő Lesznai Anna, azon kevesek egyike, aki nem csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. A századforduló után számos népszerű mesekönyvet készített, amelyek szövegét és illusztrációit is ő készítette. (‘A pólyásbaba napjai’, ‘Mese az eperszemnyi szívről’, ‘Mese a bútorokról és a kisfiúról’, ‘A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos tündérorságban’) A nagyszerűen megkomponált illusztrációk és a hozzájuk kapcsolódó költői szépségű mesevilág révén az olvasó, azaz a gyermek mint egy csodát, úgy veszi lépésről lépésre birtokába környezetét, amelynek varázslatosságára fondorlatos egyszerűséggel nyitja rá a kis olvasók szemét. (Szabadi, 89–95.)

A Vasárnapi Körhöz laza szálakon kapcsolódik a hazai életreform törekvések másik sokoldalú nőképviseelője, a matematikus, filozófus *Dienes Valéria* (1879–1978), a magyar mozdulatművészet, az orkesztika kiemelkedő személyisége. Férje, a kiváló matematikus, *Dienes Pál* révén 1906 után kapcsolatba kerül a Huszadik Század körével és a hazai feminista mozgalommal. A század első évtizedének végén Párizsban él, ahol Bergson tanítványa, követője és műveinek magyar nyelvű fordítója lesz. Visszaemlékezése szerint a mozdulatművészeti koncepciójának kialakítására nagy hatással volt Bergson ‘Matiérs et memoirs’ című művében kifejtett mozdulatpszichológiája és a századelő nagy formabontó táncosnője *Isadora Duncan* és testvére *Raymond Duncan* hatása. Később csatlakozik Raymond Duncan Nizzában működő életreform kommunájához. Hazatérte után *Domokos László* reformiskolájában tanítja az általa kialakított orkesztikát. Az 1920-as évek második felében számos nagy sikerű orkesztikai misztériumjáték, illetve parabola koreográfiáját alkotja meg. (Borus, 1978)

Az életreform és a főváros urbanizációs és művelődési reformja

Az életreform törekvések és a korabeli pedagógiai reformtörekvések egyrészt az egyre jelentősebb szakmai erőt képviselő népiskolai tanítóság szakmai és emancipációs mozgalmi, valamint a korszak várospolitikai reformjai kapcsán kerülnek szorosabb kapcsolatba egymással. *Bárczy István* a város liberális főpolgármestere 1906 és 1918 között állt a főváros élén. Ez a bő évtized, a Bárczy-korszak, Budapest világvárossá válásának fényes története. Az ‘építő polgármester’ alkotásai, az iskolák, középületek, bérházak többsége ma is áll. Ebben a korszakban került sor a városi közigazgatás, a városi tömegközlekedés, közvilágítás, kommunális rendszer kialakítására, valamint a szociálpolitikai és kultúrpolitikai program keretében széleskörű kislakás- és iskolaépítés kezdődött. Jelentős lépések történtek a felnőttoktatás kiszélesítése érdekében. Szabó Ervin irányításával az 1910-es években létrejön a főváros modern könyvtárhálózata is.

A Bárczy-program és az életreform

Bárczy programjának lényeges részét képezte az 1909-ben kezdődő széleskörű iskolaépítési akció, amelynek keretében három év alatt 36 új iskola épült és számos iskolaépület felújítására is sor került. Így ebben az időszakban 55 iskola és 967 új osztályterem épült Budapesten. Az iskolához szolgálati lakások is tartoztak, emellett nagy gondot fordítottak az épületek fűtésére, kommunális berendezéseire, az osztálytermek berendezésére és az iskolaudvarok és az épületek tetőteraszainak kialakítására is. 1913-ban megjelent a fővárosi iskolák helyi tanterve, tanszerkészítő műhelyek felállítására került sor. Ennek eredményeként a fővárosi községi iskolák felszereltsége is gazdagodott. Mindegyik rendelkezett megfelelő szemléltetőeszközökkel.

A néptanítói professzió és a tanügyi reform

A széleskörű urbanizációs reform oktatásügyi innovációjában jelentős szerepet játszottak az ebben az időben jelentkező hazai experimentális pedagógiai törekvések, amelyek

a pesti egyetem konzervatívizmusa folytán jórészt az egyetem falain kívül intézményesültek. Az akadémiai tudományosság hozzáállását az a távolságtartó elutasítás jellemzi, amellyel *Fináczy* maga is viszonyul a századforduló után kibontakozó szociológiai irányzatokhoz és empirikus gyermektanulmányi törekvésekhez. Egyrészt a neveléstudomány számára fontosnak és hasznosnak tartotta a tudományos igényű pszichológiai kutatásokat, másrészt viszont élesen szembehelyezkedett azokkal, akik a hagyományos, normatív neveléstudomány helyére ettől teljesen elkülönülő új pedagógiát akartak állítani.

Ez a gyanakvó elutasítás az ebben az időben még az egyetemi tudomány akadémiai bázisán kívül, azzal mind erőteljesebben rivalizáló, Magyarországon is megjelenő törekvéseknek szól, amelyek a pedagógia új modelljét a pozitívizmus szemléletmódjára alapozva, a kísérleti pszichológia mintájára, a természettudományos kutatás logikáját követő – experimentális, indukzív módszerek által támogatott – tudományos megismerés segítségével kívánták megteremteni. (*Depaepe*, 1993) Az irányzat hazai recepciójában, majd továbbfejlesztésében jelentős szerepet játszanak az egyre erőteljesebb szakmai erőt képviselő népiskolai tanítók, illetve tanítóképző intézeti tanárok.

Nagy László (1857–1931), a budapesti állami tanítóképző intézet tanára és munkatársai 1906-ban létrehozzák a Magyar Gyermektanulmányi Társaságot. A mozgalom szervezői és követői – az irányzat külföldi képviselőihez hasonlóan – a neveléstudomány új kísérleti, tapasztalati alapokra helyezését és egy új pedagógiai szemlélet elterjedését várták a korszerű nevelési-pszichológiai törekvések térhódításától. A gyermekközpontú pedagógiai felfogás terjesztése érdekében széles körű népszerűsítő munkába kezdtek: tanfolyamokat szerveztek a gyakorló pedagógusok számára, könyveket, folyóiratokat adtak ki. 1907-től *Nagy László* szerkesztésében *A Gyermekek* címen megjelent a társaság önálló folyóirata is. A gyermektanulmányozás fővárosi központján kívül vidéki fiókkörök jöttek létre, 1913-ban nagy sikerű országos kongresszust rendeztek. (*Köte*, 1983)

Az új pedagógiai törekvések és az ezek háttérében álló folyamatok – a közoktatási rendszerek és a tanítói professzió közép-európai fejlődési trendjei, egyben a különböző tudományos irányzatok hazai recepciójának sajátos vonásai – mint „cseppben a tenger” vannak jelen a század első hazai pedagógiai szaklexikonjában, az 1911 és 1915 között megjelenő *„Elemi Népoktatás Enciklopédiájá”*-ban. A szakmai kiadvány a századforduló után létszámában is jelentős, képzettségében és szakmai kvalitásaiban is kiemelkedő, több mint negyvenezer főre tehető szakmai csoport, a magyar tanítószám számára készült, hogy összefoglalja mindazokat a pedagógiai és iskolaigazgatási ismereteket, melyre egy modern magyar néptanítónak szüksége volt. (*Németh*, 1999)

A könyv szerzőinek többsége az alsóbb iskolák tanárai közül kerül ki, közöttük csak elvétve találhatók meg az egyetemi szférához kapcsolódó szakemberek (gimnáziumi tanárok, egyetemi professzorok). A munka részletesen tárgyalja a kísérleti lélektan és a kísérleti pedagógia, a gyermektanulmány, illetve a gyermeklélektan különböző irányzatait, bemutatja a jelentősebb külföldi és magyar képviselőinek munkásságát. Részletesen áttekinti a korszak különböző reformiskoláit, elsősorban az angliai „New School”-mozgalmat és ennek hatására kialakult különböző nemzeti pedagógiai reformirányzatokat és az új módszertani törekvéseket (Abbotsholme, Ecole des Roches, Landerzeihungsheim, reformiskola, Parker-iskola, munkaiskola, szlőjd, reformiskola, erdei iskola, cserkészet). Önálló címszó alatt szerepel például *Tolsztoj*, *Ellen Key*, *Ruskin*, *Berthold Otto*, a koncentráció témájával összekapcsolva *Dewey* neve is, akinek *„Iskola és társadalom”* című munkája 1912-ben jelent meg magyar nyelven. (*Németh*, 2002)

Az életreform és a pedagógiai reformmozgalmak szimbiózisa

Az enciklopédia orientációja – sőt címszavainak egy része is – jól érzékelteti az annak háttérében álló szerzők és a magyar életreform törekvések szoros kapcsolatát. Ennek a háború végéig tartó együttműködésnek a szellemi-aktivitási központja a városfejlesztési re-

formhoz szervesen kapcsolódó, 1912-ben *Weszely Ödön* irányításával (*Németh*, 1990, 13–14.), a fővárosi tanítók továbbképzésére létrehozott Pedagógiai Szeminárium (*Mann – Hunyady – Lakatos*, 1997), illetve az ezt megelőzően 1906-ban a főpolgármester támogatásával alapított Népművelés című folyóirat lesz. (*Németh*, 1987) A színvonalas, 1918-ig megjelenő kiadvány (1912-től Új Élet címmel) nem csupán a fővárosi pedagógusok fóruma, hanem a a Bárczy-program kulturpolitikai és közoktatási sajtóorgánuma is lesz.

A folyóirat szerkesztői feladatait *Weszely Ödön* – a Fővárosi Pedagógiai szeminárium későbbi igazgatója – és *Wildner Ödön* – a szociálpolitikai, később közoktatási ügyosztály vezetője – látta el. A folyóiratban nem csupán a magyar gyermektanulmányi mozgalom és az experimentális pedagógia kiemelkedő képviselőinek biztosított publikációs lehetőséget. A Huszadik Század és a Nyugat című folyóirat mellett ez a sajtóorgánum teremtett lehetőséget a magyar társadalmi és életreform-mozgalom korábban bemutatott legkülönbözőbb irányzatainak, a szindikalista és tolsztojiánus mozgalmaktól (*Szabó Ervin, Migrant József*) a magyar művészeti szecesszió legkülönbözőbb irányzataiig bezárólag. A lap hasábjain kifejtették véleményüket az új városi kultúráról, a városfejlesztés új irányzatairól, a művészet és a nevelés kapcsolatáról, a népművelés és iskola új feladatairól, az új emberről, az új társadalomról az új erkölcsről és új nevelésről, a férfi és nő megváltozott kapcsolatáról és ezzel összefüggésben a nemi nevelés feladatairól, a gyermekművészetéről, a népművészethez mint természetes életformához való visszatérés fontosságáról, a magyar kultúra és társadalom megújításának „harmadik útjáról.” A Népművelés arculatának megformálásában a kezdeti időktől kezdődően mértékadó szerepet játszanak a gödöllői művésztelep vezetői, Nagy Sándor és Körösfői-Kriesch Aladár. A Népművelés folyóirat hasábjain és a Pedagógiai Szeminárium különböző népművelő tanfolyamain tudományos előadásainak előadói és hallgatósa, valamint a Gyermektanulmányi Társaság tagjai között az 1910-es években már ott találjuk a magyar szecesszió legkülönbözőbb irányzatainak képviselőit; a gödöllői művészkommuna (Nagy Sándor és Körösfői-Krisch Aladár, Lippich Elek), a hazai mozdulatművészet és az új zenei-művészeti nevelés (Dienes Valéria, *Lyka Károly*, Kodály Zoltán, Bartók Béla), valamint a Vasárnapi Kör (Lukács György, Balázs Béla) vezető személyiségeit is.

A forradalmakkal lezárul a hazai életreform és reformpedagógia kapcsolatának első izgalmas szakasza, amelynek karakterét a két mozgalom vibráló, szélsőségektől sem mentes szimbióza határozza meg. A húszas évektől kezdődően a korábbi időszak társadalom- és emberformáló hevületét felváltották a szintetizáló, megőrző, a változatlant, az abszolútumot kereső törekvések. A társadalmi témák is mindinkább nemzeti síkra terelődtek. A vizsgálódás tárgyát egyre inkább a nemzeti sajátosságok, a magyar lelkiség vizsgálata adta. A harmincas években ismét tág kontextusban megfogalmazódó szociális téma sem elméleti síkon, hanem a gyakorlat szintjén, a szociográfiában, falukutatásban és a népi mozgalomban jelenkezik. A hazai életreform-mozgalom hangvételében domináns új retorikai elemeket ebben az időben egyre inkább *Németh László* harmadik utas utópiája („Kert-Magyarország,” családi-as falanszter, a szellemi elit új nemessége, minőségiszocializmus), *Szabó Dezső* nemzeti radikalizmusa (új magyar honfoglalás) uralja. Ebben az időben teljesedik ki Kodály Zoltán népzeneben gyökeredző zenepedagógiája, *Karácsony Sándor* pedagógiai műveiben pedig arról tesz hitet, hogy létezik egy sajátos magyar észjárás (a csudálatos) és ennek megfelelő magyar világnézet. Műveiben sajátos formában ötvöződnek majd a népi mozgalom retorikájával rokon életreform törekvések, a különböző reformpedagógiai és lélektani koncepciók a protestantizmus újjászületését szorgalmazó elképzelésekkel.

Irodalom

- Balázs B. (1982): *Napló 1914–1922*. Szépirodalmi, Budapest.
 Bendl J. (1994): *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig*. Scientia Humana, Budapest.
 Borus R. (1978, szerk.): *A nagy század tanúi*. RTV Minerva, Budapest.

- Depaepe, M. (1993): *Zum Wohl des Kindes? Pädologie, Psychologie und experimentelle Pädagogik in Europa und den USA, 1890–1940*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim.
- Gellér K. – Keserű K. (1994): *A gödöllői művésztelep*. Cégér, Budapest.
- Hanák T. (1993): *Elfelejtett reneszánsz*. Göncöl, Budapest.
- Jászi O. (1910): Bevezető: *Huszdik Század* (10) 1. 2.
- Karádi É. – Vezér E. (1980): A vasárnapi kör története. In: uők (szerk.): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat, Budapest. 7–23.
- Kiss E. (1978): *A „k.u.k világrend” halála Bécsben*. Magvető, Budapest.
- Kiss E. (1984): *Szeccszió egykor és ma*. Budapest.
- Kosztolányi D. (1977): *Egy ég alatt*. Szépirodalmi, Budapest.
- Köte S. (1983): *Egy útmutató pedagógus*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Krabbe, W. (2001): Die Lebensreformbewegung. In: Buchholz Kai et al. (Hrsg.): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben. Band 1*. Häusser Verlag, Darmstadt. 25–30.
- Litván Gy (1993): *A szocializmus moralistája*. Századvég, Budapest.
- Litván Gy. – Szűcs L. (szerk. 1973): *A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre*. Gondolat, Budapest.
- Lukács J. (1999): *Budapest 1900. A város és kultúrája*. Európa, Budapest.
- Mann M. – Hunyady Z. – Lakatos Z. (1997): *A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium története*. FPI, Budapest.
- Morgenthal, M. (1919, szerk.): *Die Akademische Gesellschaft*. Heidelberg.
- Mucsi F. (1978, szerk.): *Magyarország története 1890–1918. I. Akadémiai*, Budapest.
- Németh A (1988): Weszely Ödön és a Népművelés. *Budapesti Nevelő*, 4. 21–28.
- Németh A. (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Osiris, Budapest.
- Németh A. (2004): Fejezetek a magyar egyetemi neveléstudomány és a reformpedagógia ambivalens kapcsolatából. In: uő. (szerk.): *A szellemtudományi pedagógia magyar recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Németh A. (1990): *Weszely Ödön*. OPKM, Budapest.
- Novák Z. (1988): *Thomas Mann és a fiatal Lukács*. Budapest.
- Ritoók E. (1993): *A szellem kalandorai*. Pesti Szalon, Budapest.
- Szabadi J. (1978): Lesznai Anna, a festő és az iparművész. In: Gergyely T. (szerk): *Lesznai Képeskönyv*. Corvina, Budapest.
- Szabó E. (1977) *Levelezés*. Budapest.
- Tarjányi E. (2002): *A szellem örvényében*. Universitas, Budapest.
- Vámosi Nagy I. (1993): A kissvábhegyi Waldorf-iskola 1926–1933. I. *Országépítő*, 2.
- Wolbert, K (2001): Die lebensreform. Anträge zur Debatte. In: Buchholz Kai et al. (Hrsg.): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben. Band 1*. Häusser Verlag, Darmstadt. 13–24.